

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Odilova Dilnura

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Amaliy psixologiya yo‘nalishi 3- bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20064857>

O‘zbek tilida annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik psixologiya fanining tarixiy rivojlanish bosqichlari va ularning metodologik asoslari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi pedagogik psixologiyaning shakllanishi, institutsionallashuvi va zamonaviy multidisiplinar yo‘nalishlarga integratsiyalashuvi jarayonini bosqichlar kesimida izohlash, har bir davrning ilmiy muammolari va yetakchi tushunchalarini aniqlashtirishdan iborat. Metodologiya sifatida tarixiy-mantiqiy rekonstruksiya, manbashunoslik tahlili, konseptual xaritalash hamda taqqoslama-analitik yondashuv qo‘llanildi. Ilmiy yangilik pedagogik psixologiya taraqqiyotining bosqichlari faqat vaqt chizig‘i bo‘yicha emas, balki tadqiqot obyekti va metodlarining almashinuvi, ta‘lim amaliyoti bilan o‘zaro ta‘sir va nazariy paradigmalarning siljishi mezonlari asosida tasniflanganidadir. Natijalar ta‘lim jarayonini psixologik tushuntirishning evolyutsiyasi hozirgi kompetensiyaviy va dalillarga tayangan ta‘lim modellari uchun metodik xulosalar berishini ko‘rsatadi.

Аннотация на русском языке. В статье системно анализируются этапы исторического развития педагогической психологии и их методологические основания. Цель исследования заключается в поэтапном объяснении процессов становления, институционализации и интеграции педагогической психологии в современные междисциплинарные направления, а также в выявлении научных проблем и ключевых понятий каждого периода. Методология включает историко-логическую реконструкцию, источниковедческий анализ, концептуальное картирование и сравнительно-аналитический подход. Научная новизна состоит в классификации этапов развития не только по временной шкале, но и по критериям смены объекта и методов исследования, взаимодействия с образовательной практикой и сдвигов теоретических парадигм. Полученные результаты показывают, что эволюция психологического объяснения обучения формирует методические выводы, значимые для современных компетентностных и доказательных моделей образования.

Abstract in English. This article provides a systematic analysis of the developmental stages of educational psychology and their methodological foundations. The study aims to explain, stage by stage, the processes through which educational psychology emerged, became institutionalized, and integrated into contemporary interdisciplinary fields, while identifying the central research problems and core concepts of each period. The methodology combines historical-logical reconstruction, source analysis, conceptual mapping, and comparative-analytic reasoning. The scientific novelty lies in classifying stages not only along a chronological line, but also through criteria reflecting shifts in research objects and methods, reciprocal influences between theory and educational practice, and changes in dominant paradigms. The results demonstrate that the evolution of psychological explanations of learning yields methodological implications relevant to current competency-based and evidence-informed education models.

Kalit so‘zlar. pedagogik psixologiya; rivojlanish bosqichlari; paradigma; ta‘lim jarayoni; o‘rganish nazariyalari; diagnostika; metodologiya

Ключевые слова. педагогическая психология; этапы развития; парадигма; образовательный процесс; теории обучения; диагностика; методология

Keywords. educational psychology; stages of development; paradigm; teaching and learning process; learning theories; assessment; methodology

Introduction. Pedagogik psixologiya ta’lim va tarbiya jarayonining psixologik qonuniyatlarini o’rganuvchi fan sifatida pedagogika va umumiy psixologiya kesishmasida shakllangan bo’lsa-da, uning tarixiy rivojlanishi bir tekis chiziqli jarayon emas, balki ijtimoiy buyurtma, maktab amaliyotining ehtiyojlari, ilmiy metodlarning yetilishi hamda inson haqidagi bilimlarning umumiy paradigmal siljishi bilan belgilanadi. Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish, o’quv natijalarini ishonchli baholash, individual farqlarni inobatga olgan holda o’qitish, inklyuziv muhitni loyihalash va raqamli ta’limning psixologik oqibatlarini tushuntirish zarurati pedagogik psixologiyaning tarixiy tajribasiga qaytishni ham, uning nazariy apparatini tanqidiy qayta ko’rib chiqishni ham talab etadi. Shu ma’noda fan rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish faqat tarixiy qiziqish emas, balki metodologik hushyorlik, amaliy qarorlarning ilmiy asoslanganligini ta’minlash va yangi tadqiqot yo’nalishlarini aniqroq belgilash uchun ham dolzarbdir.

Mavjud adabiyotlarda pedagogik psixologiya taraqqiyoti ko’pincha yirik maktablar va olimlar nomlari bilan bog’liq ketma-ketlik tarzida bayon qilinadi yoki muayyan nazariy yo’nalishlar ustunligiga ko’ra tavsiflanadi. Biroq bunday yondashuvlar ayrim hollarda ta’lim amaliyoti bilan ilmiy psixologiya o’rtasidagi o’zaro ta’sir mexanizmlarini, metodlarning legitimlashuvi va diagnostik vositalarning fan obyekti haqidagi tasavvurni qanday o’zgartirganini yetarli darajada ochib bermaydi. Masalan, o’rganishning tajribaviy tadqiqi, intellekt va qobiliyatlarni o’lchash, shaxs rivojlanishini sotsiokultural tushuntirish hamda kognitiv modellashtirish bir-birini nafaqat tarixan almashtirgan, balki ta’lim jarayonining qaysi jihati “asosiy” deb olinishi haqidagi qarashlarni ham o’zgartirib borgan. Shu bois pedagogik psixologiyaning bosqichlanishini vaqt bilan birga obyektidagi siljish, metodologik me’yorlar va amaliyotdan kelgan so’rovlar asosida qayta ko’rish zarurati vujudga keladi. Bu borada klassik psixologiya va pedagogik fikrlar manbalaridan tortib, rivojlanishning sotsiokultural talqinlarigacha bo’lgan yo’nalishlar o’zaro bog’liq holda ko’rib chiqilishi lozim [1], [4; 5].

Ushbu tadqiqotning maqsadi pedagogik psixologiya fanining rivojlanish bosqichlarini metodologik-mezonli yondashuv asosida tizimlashtirish, har bir bosqichda markaziy muammo qanday qo’yilgani, tadqiqot obyekti qanday toraygan yoki kengaygani, ustuvor metodlar nimalardan iborat bo’lgani hamda olingan natijalar ta’lim amaliyotiga qanday kirib borganini tahlil qilishdan iborat. Vazifalar sifatida birinchidan, fan rivojining konseptual tayanchlarini ajratish; ikkinchidan, bosqichlararo uzviylik va uzilish nuqtalarini ko’rsatish; uchinchidan, zamonaviy davrga xos integrativ tendensiyalarni tarixiy jarayon bilan bog’lash belgilandi. Ilmiy yangilik bosqichlarni shaxs, faoliyat, kognitsiya va sotsiokultural kontekst kabi yondashuvlarning navbatma-navbat ustunlashuvi bilan bir qatorda, psixologik o’lchov, eksperiment, kuzatuv, klinik-pedagogik tahlil va dizayn tadqiqotlari kabi metodlarning “norma”ga aylanish jarayonlari orqali asoslashdadir. Amaliy ahamiyat esa pedagogik kadrlar tayyorlashda fan tarixini faktlar to’plami sifatida emas, balki metodologik savodxonlikni oshiruvchi manba sifatida o’qitish imkonini beradi.

Materials and Methods. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo’lib, manbalar bazasi sifatida pedagogik psixologiyaning klassik asarlari, rivojlanish va o’qitish nazariyalari bo’yicha

fundamental tadqiqotlar, shuningdek, mintaqaviy ilmiy maktablar shakllanishini yorituvchi o'quv va ilmiy nashrlar tanlandi. Metodologik ramka tarixiy-mantiqiy rekonstruksiya tamoyiliga tayandi: ya'ni g'oyalar ketma-ketligi shunchaki xronologik sanab o'tilmadi, balki muammo qo'yilishi, tushunchalarning aniqlashuvi va metodlarning legitimlashuvi mantiqan tiklandi. Qo'shimcha ravishda taqqoslama-analitik yondashuv orqali turli maktablarda "ta'limning psixologik mexanizmi" qanday talqin qilingani, qaysi o'lchov birligi asosiy deb olingani va qaysi metodlar ustuvor bo'lgani solishtirildi. Konseptual xaritalash usuli fan obyektidir doirasining kengayishi yoki torayishi, shuningdek, "o'qitish", "o'rganish", "rivojlanish", "motivatsiya", "baholash" kabi kategoriyalarning bosqichlararo ko'chishini ko'rsatish uchun qo'llanildi. Metodologik tanlovning ilmiy asosi shundan iboratki, pedagogik psixologiya tarixida nazariya va amaliyot munosabati doimo qayta muvozanatlanib kelgan; demak, bosqichlarni ajratishda faqat g'oyalar tarixi emas, balki maktab amaliyotiga kirgan diagnostik va didaktik texnologiyalar evolyutsiyasi ham hisobga olinishi lozim [2].

Results. Tahlil natijasida pedagogik psixologiya rivojlanishi besh nisbatan barqaror bosqichda tasvirlanishi mumkinligi aniqlandi. Birinchi bosqich metodologik poydevor bosqichi bo'lib, unda ta'lim va tarbiya haqidagi falsafiy-pedagogik qarashlar psixik jarayonlarni umumiy tushuntirish bilan qo'shilib, bolalik, odat, diqqat, xotira va irodani tarbiyalash mumkinligi haqidagi g'oyalar shakllandi. Bu davrda fan obyektini aniq ajratilmagan, biroq pedagogik amaliyotga yo'naltirilgan psixologik kuzatuvlar va normativ tavsiyalar ko'paydi; natijada "o'qitish samarasi"ni psixik funksiyalar bilan bog'lash tendensiyasi paydo bo'ldi.

Ikkinchi bosqich eksperimental va o'lchovli yo'nalishning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Ta'lim jarayonini tushuntirishda introspeksiya va umumiy mulohazalardan ko'ra, tajriba, test va statistik tahlilga tayangan yondashuvlar kengaydi. O'quvchining individual farqlarini aniqlash, qobiliyat va yutuqlarni o'lchash, sinfdagi ta'lim natijalarini taqqoslash fan obyektini sifatida "o'quv natijasi" va "o'quv layoqati"ni markazga olib chiqdi. Shu bosqichda pedagogik psixologiya institutsionallashtirishining asosiy belgilari, ya'ni maxsus laboratoriyalar, o'quv kurslari va amaliy diagnostika xizmatlari shakllandi.

Uchinchi bosqichda o'rganishning nazariy modellari yetakchi mavqega chiqdi va xulq-atvoriga yo'naltirilgan hamda faoliyatga tayangan tushuntirishlar ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish bilan bevosita bog'landi. Ta'limning strukturasi, mustahkamlash, mashq, ko'nikma hosil qilish, o'quv topshiriqlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirish kabi tushunchalar dars loyihalashning ilmiy asosiga aylana boshladi. Bu davrda metodlar ichida eksperiment va kuzatuv bilan birga, o'qitish jarayonini tahlil qiluvchi didaktik modellashtirish ham kengaydi; natijada pedagogik psixologiya "qanday o'qitish" savoliga protseduraviy javoblar bera oladigan fan sifatida mustahkamlandi.

To'rtinchi bosqich rivojlanishning kognitiv va sotsiokultural talqinlari kengaygan davr bo'lib, unda o'qitish o'rganishdan alohida emas, balki tafakkur, nutq, metakognitsiya, o'z-o'zini boshqarish, motivatsiya va ijtimoiy muloqot bilan birgalikda ko'rildi. O'quv faoliyatining ichki tuzilishi, bilimlarning reprezentatsiyasi, xatolar tabiati, tushunish va transfer mexanizmlari markaziy muammolarga aylandi. Shuningdek, ta'limning vositali xarakteri, ya'ni belgilar, til, madaniy artefaktlar va hamkorlik o'rganishga ta'sir qilishi haqidagi qarashlar kuchaydi. Fan obyektini bu yerda "individual ong" bilan cheklanmay, "o'quv muhitidagi o'zaro ta'sir"ga qadar kengaydi.

Beshinchi bosqich zamonaviy integrativ va dalillarga tayangan yo'nalishlar bilan belgilanadi. Unda psixometrik baholash, ta'lim ma'lumotlari tahlili, neyropsixologik dalillar, dizayn tadqiqotlari va aralash metodlar bir makonda qo'llanmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv, formatif baholash, inklyuziv ta'lim, raqamli platformalarda o'rganish va o'qituvchi professional rivojlanishi masalalari pedagogik psixologiyaning amaliy kun tartibini belgilamoqda. Natija sifatida fan ichida “universallik” va “kontekstga moslik” o'rtasidagi muvozanat muammosi yaqqol ko'rinadi: bir tomondan umumiy qonuniyatlar izlanadi, ikkinchi tomondan madaniy va institutsional sharoitlar ta'lim natijasini sezilarli belgilashi e'tirof etiladi.

Discussion. Olingan bosqichlanish mavjud ilmiy yondashuvlar bilan qiyoslanganda, pedagogik psixologiya tarixida metodning o'zgarishi ko'pincha obyektidagi o'zgarishni ham keltirib chiqarganini yanada aniqroq ko'rsatadi. Masalan, test va statistik tahlilning kirib kelishi ta'limni “natija” va “reyting” terminlarida ifodalashni kuchaytirgan bo'lsa, sotsiokultural va kognitiv yo'nalishlarning rivojlanishi “jarayon”, “muloqot” va “ma'no qurilishi” kategoriyalarini markazga olib chiqdi. Bu holat pedagogik psixologiyada nazariy bahslar ko'pincha o'lchash mumkin bo'lgan birliklar tanlovi bilan ham bog'liq ekanini anglatadi; ya'ni fan taraqqiyoti faqat g'oyalar raqobati emas, balki ilmiy dalilni legitim qiluvchi amallar raqobati hamdir. Mazkur xulosa Vygotskiy maktabida o'qitish va rivojlanish munosabati qayta talqin qilingani, shuningdek, kognitiv inqilob davrida ichki jarayonlarni modellashtirish ta'lim dizayniga yangi til bergani haqidagi qarashlar bilan mos keladi [4], [6].

Natijalarning amaliy ahamiyati shundaki, pedagogik psixologiyaning har bir bosqichi zamonaviy ta'lim muammolarini hal qilishda muayyan “kuchli tomon”ni beradi, biroq ularning har birida cheklovlar ham mavjud. O'lchovli yondashuv ta'lim sifatini monitoring qilish uchun zarur, lekin u o'rganishning mazmuniy chuqurligini to'liq qamrab olmasligi mumkin; xulq-atvorga yo'naltirilgan texnologiyalar ko'nikmalarni shakllantirishda samarali, ammo ijodiy transfer va metakognitiv boshqaruvni izohlashda yetarli bo'lmasligi ehtimol. Sotsiokultural yondashuv sinf ichidagi hamkorlik va vositalilikni yoritadi, biroq individual farqlarning neyrokognitiv mexanizmlarini e'tibordan chetda qoldirishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy bosqichning integrativ xarakteri tarixiy zarurat sifatida ko'rinadi, ya'ni amaliyot talab qilgan ko'p o'lchovli muammolar bir paradigma doirasida to'liq yechilmagani bois fan metodologik pluralizmga yaqinlashgan.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, u empirik ma'lumot yig'ishga emas, nazariy rekonstruksiya tayandi; demak, bosqichlararo chegaralar ba'zan ideal-tipik ko'rinishda ajratildi va ayrim mintaqaviy an'analar xronologik jihatdan bir-biriga ustma-ust kelishi mumkin. Kelajakdagi izlanishlar uchun istiqbolli yo'nalish sifatida O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida pedagogik psixologiya g'oyalarining qabul qilinishi va transformatsiyasini arxiv materiallari, o'quv dasturlari hamda o'qituvchi amaliyoti ma'lumotlari asosida empirik tarixiy tadqiq etish taklif etiladi. Shuningdek, raqamli ta'lim sharoitida motivatsiya, diqqat va o'zini boshqarishning o'zgarishini baholashda zamonaviy psixometrik yondashuvlar bilan sinf ichidagi sifat tahlillarini uyg'unlashtirish ehtiyoji kuchaymoqda [3].

Conclusion. Pedagogik psixologiya fanining rivojlanishi besh nisbatan barqaror bosqich orqali tavsiflanadi: metodologik poydevor va pedagogik kuzatuvlar davri; eksperimental va o'lchovli institutsionallashuv davri; o'rganishning protseduraviy modellari ustunlashgan davr; kognitiv hamda sotsiokultural talqinlar kengaygan davr; zamonaviy integrativ va dalillarga tayangan yo'nalishlar davri. Bosqichlararo o'zgarishlar asosan tadqiqot obyekti ta'rifining

almashinuvi, ilmiy dalilni ishlab chiqarish usullarining yangilanishi va ta’lim amaliyotidan kelgan ehtiyojlarning kuchayishi bilan izohlanadi. Fan tarixini metodologik mezonlar asosida tahlil qilish pedagogik psixologiyaning bugungi vazifalarini aniqroq ko’rishga, bir paradigma doirasidagi cheklovlarni anglashga va kompleks muammolar uchun integrativ tadqiqot dizaynlarini asoslashga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv pedagogik kadrlar tayyorlashda tarixiy bilimni amaliy qarorlar sifatini oshiruvchi metodologik resursga aylantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya: darslik. Toshkent, O’qituvchi, 2002. 352 b.
2. G’oziyev E. G. Psixologiya: o’quv qo’llanma. Toshkent, O’qituvchi, 2003. 384 b.
3. Woolfolk A. Educational Psychology. Boston, Pearson, 2016. 720 p.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва, АСТ, 2019. 640 с.
5. Leontiev A. N. Activity, Consciousness, and Personality. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1978. 190 p.
6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. London, Routledge, 2001. 182 p.
7. Брушлинский А. В. Психология субъекта. Москва, Институт психологии РАН, 2003. 272 с.